

Identify and rank solutions to improve the status of intellectual property rights in digital libraries

Ali Rahimi^{*1} | Atefeh Amininia² | Seyedeh Niloufar Shamradi³

1. PhD Student, Department of International Law, Islamic Azad University, UAE Branch, Dubai, UAE (Corresponding author) alirahimi9599@gmail.com
2. Assistant Professor, Department of International Law, Islamic Azad University, Varamin Branch (Pishva), Tehran, Iran. atefehamininia323@gmail.com
3. PhD Student, Department of Educational Management, Islamic Azad University, North Tehran Branch, Tehran, Iran. shamoradi8498@gmail.com

Article Info	ABSTRACT
<p>Article type: Research Article</p> <p>Article history: Received: 5 August 2021 Accepted: 12 October 2021</p> <p>Keywords: Library Improvement, Legal Laws, Digital Libraries, Intellectual Property Rights</p>	<p>Objective: The library is traditionally a repository of information, a place where information seekers come to find answers to their questions. Due to the development of digital libraries and the lack of comprehensive and up-to-date research and laws in this field and the preservation of copyright in works, this article identified and ranked solutions to improve the intellectual property status of digital libraries.</p> <p>Methodology: The research method is applied in terms of purpose, in terms of the work process is a descriptive field research. The statistical population of digital library experts and lawyers was familiar with the subject and 30 people were purposefully selected as a sample. A researcher-made questionnaire was used to collect data, the validity of which was confirmed by experts and its reliability was confirmed by Cronbach's alpha of 0.77. T-test and Friedman test were used for data analysis and SPSS software version 25 was used for statistical analysis.</p> <p>Results: The research findings showed that software and hardware infrastructures with average rank (44.34), specialized manpower (35.77), copyright law (30.98), maintenance Intellectual property of the author (29.76), attracting financial resources (24.54), development of electronic publications (22.34), database security (21.54), culture of using libraries (19.80), conservation of resources Information (15/21) and interaction between users and library staff (12/54) were ranked first to tenth.</p> <p>Conclusion: Digital libraries with the facilities they provide create a favorable environment for the cycle of science in society, which today is considered more important than the production of science, and this has a great impact on the promotion of science. Therefore, the use of management mechanisms, human resource development mechanisms, legal mechanisms, content mechanism and service delivery can play an important role in the development of such libraries.</p>

Cite this article: Rahimi, A., Amininia, A., Shamradi, N. (2021). Identify and rank solutions to improve the status of intellectual property rights in digital libraries. *Journal of Knowledge Studies*, 14(54), 53-66. DOR: 20.1001.1.20082754.1400.14.54.4.7

شناسایی و رتبه‌بندی راه‌کارهایی به منظور بهبود وضعیت حق مالکیت

معنوی در کتابخانه‌های دیجیتالی

علی رحیمی*^۱ | عاطفه امینی‌نیا^۲ | سیده نیلوفر شامرادی^۳

۱. دانشجوی دکتری گروه حقوق بین‌الملل، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد امارات، دبی، امارات (نویسنده مسئول). alirahimi9599@gmail.com

۲. استادیار گروه حقوق بین‌الملل، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد ورامین (پیشوا)، تهران، ایران. atefehamininia323@gmail.com

۳. دانشجوی دکتری گروه مدیریت آموزشی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران شمال، تهران، ایران. shamoradi8498@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۵/۱۴</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۷/۲۰</p> <p>واژه‌های کلیدی: بهبود کتابخانه‌ها، قوانین حقوقی، کتابخانه‌های دیجیتال، حق مالکیت معنوی</p>	<p>هدف: کتابخانه به لحاظ سنتی مخزنی از اطلاعات است، محلی که جویندگان اطلاعات برای یافتن جواب سؤال‌های خود به آنجا مراجعه می‌کنند. با توجه به توسعه کتابخانه‌های دیجیتال و کمبود تحقیقات و قوانین جامع و به روز در این حوزه و حفظ حق مالکیت آثار، در این نوشتار به شناسایی و رتبه‌بندی راه‌کارهایی به منظور بهبود وضعیت حق مالکیت معنوی در کتابخانه‌های دیجیتالی پرداخته شد.</p> <p>روش پژوهش: روش تحقیق از نظر هدف، کاربردی است، از نظر فرایند انجام کار جزء تحقیقات توصیفی از نوع میدانی می‌باشد. جامعه آماری خبرگان کتابخانه‌های دیجیتال و حقوق‌دانان آشنا به موضوع بودند که ۳۰ نفر به صورت هدفمند به عنوان نمونه تعیین گردیدند. جهت گردآوری داده‌ها از پرسشنامه محقق‌ساخته استفاده شد که روایی آن توسط خبرگان و پایایی آن با آلفای کرونباخ ۰/۷۷ مورد تأیید قرار گرفت. جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها از آزمون‌های T و فریدمن استفاده شد و از نرم‌افزار SPSS نسخه ۲۵ برای تحلیل‌های آماری بهره گرفته شد.</p> <p>یافته‌های: یافته‌های پژوهش نشان دادند که زیرساخت‌های نرم‌افزاری و سخت‌افزاری با میانگین رتبه (۴۴/۳۴)، نیروی انسانی متخصص (۳۵/۷۷)، قانون‌کپی‌رایت (۳۰/۹۸)، حفظ مالکیت معنوی مؤلف (۲۹/۷۶)، جذب منابع مالی (۲۴/۵۴)، توسعه انتشارات الکترونیکی (۲۲/۳۴)، امنیت پایگاه داده (۲۱/۵۴)، فرهنگ استفاده از کتابخانه‌ها (۱۹/۸۰)، حفظ منابع اطلاعاتی (۱۵/۲۱) و تعامل بین کاربران و کارکنان کتابخانه‌ها (۱۲/۵۴) در رتبه‌های اول تا دهم قرار گرفتند.</p> <p>نتیجه‌گیری: کتابخانه‌های دیجیتالی با امکاناتی که ارائه می‌دهند زمینه مساعدی را برای چرخه علم در جامعه که امروزه مهم‌تر از تولید علم تلقی می‌شود، ایجاد می‌کنند و این امر تأثیر بسزایی در ترویج علم دارد. بنابراین استفاده از سازوکارهای مدیریتی، توسعه منابع انسانی، حقوقی و قانونی، محتوا و ارائه خدمات می‌تواند نقش مهمی در توسعه این گونه کتابخانه‌ها داشته باشد.</p>
<p>استناد: رحیمی، علی؛ امینی‌نیا، عاطفه؛ شامرادی، سیده نیلوفر (۱۴۰۰). شناسایی و رتبه‌بندی راه‌کارهایی به منظور بهبود وضعیت حق مالکیت معنوی در کتابخانه‌های دیجیتالی. <i>دانش‌شناسی</i>، ۱۴(۵۴)، ۵۳-۶۶</p> <p>DOR: 20.1001.1.20082754.1400.14.54.4.7</p>	
<p>ناشر: دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال</p> <p>حق مؤلف © نویسندگان.</p>	

مقدمه

پیشرفت‌های بشری در علوم و فنون به کتابخانه‌ها نیز تسری یافته و به ظهور پدیده کتابخانه‌های دیجیتال انجامیده است (صفایی و افشار قوچانی، ۱۳۹۵). از زمان ظهور عصر دیجیتال، کتابخانه‌ها از کتابخانه‌های سنتی به کتابخانه‌های دیجیتالی تبدیل شده‌اند (ونکاوونبرگ^۱، ۲۰۲۱). امروزه با احاطه فن‌آوری اطلاعات بر اطلاع‌رسانی، شاهد تحولات و تغییرات اساسی در خدمات کتابخانه‌های سنتی هستیم. تغییر ذهنیت و افزایش مسئولیت (فرنسو، ۲۰۲۱)^۲ و توسعه فناوری اطلاعات باعث شده است که کتابخانه‌ها به سمت کتابخانه‌های دیجیتالی گام بردارند. سازماندهی در کتابخانه دیجیتالی با مفهوم سنتی خود فاصله گرفته و کتابخانه‌های دیجیتالی خود را مؤلف به سازماندهی و مدیریت و نگهداری کلیه اقلام دیجیتالی اعم از متون، تصاویر، مواد شنیداری، فیلم‌ها، نقشه‌ها و گاه محتویاتی که نمونه فیزیکی ندارند، می‌دانند (نوروزی، جعفری‌فر، ۱۳۹۹). در طول دهه‌های گذشته، بسیاری از کتابخانه‌های دانشگاهی به طور فعال در ساخت مخازن مختلف کتابخانه‌ای، مشارکت داشته‌اند که شامل کتاب، مقاله، پایان‌نامه و سایر آثار با قابلیت دیجیتالی شدن است. این حرکت مزایای بسیاری را از نظر سهولت و سرعت دسترسی کاربران به محتوای موجود فراهم می‌کند، به همین ترتیب، کتابخانه‌های دیجیتال، از نظر فضای ذخیره‌سازی، مرزهای فیزیکی خود را از دست می‌دهند و می‌توانند به صورت شبانه‌روزی در دسترس کاربران خود قرار بگیرند (سوان^۳، ۲۰۱۲)، در نتیجه این امر دسترسی آزاد به منابع کتابخانه را برای عموم ایجاد می‌کند (دیوید^۴، ۲۰۰۴)، مگر این‌که شرایطی توسط ناشران اعمال شود که دسترسی را محدود کنند (ماچادو^۵، ۲۰۱۵). از این رو کتابخانه‌ها در تلاش هستند تا بتوانند از قابلیت‌های آن در جهت تحقق اهداف خود سود جویند. در زمینه ایجاد کتابخانه دیجیتال، ایران در اول راه قرار دارد و از مهم‌ترین مشکلات در این زمینه عدم وجود نهادی مشخص برای یک مدیریت اصولی در این زمینه می‌باشد. کتابخانه‌های دیجیتال با هدف دسترسی یکپارچه و منسجم به اطلاعات موثق و معتبر شکل گرفته‌اند و با جریان دسترسی آزاد توانسته‌اند دسترسی به منابع اطلاعاتی را سریع‌تر و فارغ از زمان و مکان از طریق شبکه جهانی اینترنت فراهم آورند (مطلبی، ۱۳۸۶).

مدیران کتابخانه‌ها باید با توجه به آخرین تغییرات محیطی، برنامه‌ریزی‌های اجرایی و استراتژیک را مدنظر قرار دهند و به نوعی به موضوع مدیریت تحول توجه بیشتری داشته باشد (شامرادی، ۱۳۹۹). در دوره انتقال از عصر اطلاعات به عصر دانش، کتابخانه‌ها با چالش‌های زیادی مواجه شده‌اند (کامبل و ساتگیتا^۶، ۲۰۱۲). کتابخانه‌های دیجیتال جنبشی است که در اصل از قرن هفدهم آغاز شده است (ونکاوونبرگ، ۲۰۲۱)، اما از میانه قرن بیستم مطرح شد و در اواخر همین قرن پا به عرصه وجود گذاشتند (بورگمن^۷، ۱۹۹۹). در حالی که دیجیتالی‌سازی مواد منتشر شده در بیشتر کتابخانه‌ها در حال وقوع است، اما هنوز مورد پسند عموم افراد نیست (فرنسو، ۲۰۲۱). این کتابخانه‌ها محیطی کنترل شده هستند که با رعایت چهارچوب‌های قانونی و تجاری مناسب و فارغ از محل نگهداری فیزیکی و حوزه تصدی‌گری‌شان، دسترسی یکپارچه به اطلاعات متن کامل ذخیره شده به شکل دیجیتالی را از طریق شبکه فراهم می‌آورند. به لحاظ امنیت اطلاعات، دارای سامانه‌های حفاظتی پیشرفته هستند و برای استفاده از آن‌ها نیاز به احراز هویت کاربر و کلمه عبور است (تاج‌آبادی، عبدالمهی و بیات، ۱۳۹۴). بنابراین مدیریت کتابخانه دیجیتال نیز جدا از مدیریت کتابخانه سنتی و چاپی نیست. در عین حال، با توجه به این‌که ایران، در زمینه کتابخانه دیجیتال و مدیریت آن نوپاست، می‌توان ملزوماتی را که در پژوهش در زمینه مدیریت صحیح کتابخانه دیجیتال ارائه داد که در مدیریت عملی این نوع کتابخانه‌ها مورد توجه قرار گیرند. ساختار فنی و معماری این کتابخانه‌ها تابع یک چارچوب فنی و حقوقی است که حوزه‌های حقوقی مرتبط شامل حق تکثیر، اجرا و حق مالکیت معنوی و سایر حقوقی که به آثار چاپی و کتابخانه‌ها تعلق می‌گیرد را دربر

1. Vancauwenbergh

2. Frâncu

3. Swan

4. David

5. Machado

6. Kamble & Sangeeta

7. Borgman

می‌گیرد (موسوی، ۱۳۸۳). کتابخانه‌های دیجیتالی ابعاد جدیدی از دسترسی آسان به منابع را عرضه می‌کنند زمانی که مواد اطلاعاتی به شکل دیجیتالی باشند و به شیوه الکترونیکی بر روی رسانه‌های دیجیتالی ذخیره شوند، می‌توان این مواد را برای هر منظوری مورد استفاده قرار داد. این مواد اطلاعاتی را می‌توان به آسانی برای جواب دادن به سؤال اطلاعاتی که برای ایجاد کاربردهای چندرسانه‌ای‌ها پرسیده می‌شود بازیابی کرد، یا برای اشتراک منابع در محیط شبکه یا نشر الکترونیکی در اینترنت و وب به کار برد (شهبازی، نوروزی و علیپور حافظی، ۱۳۹۴).

یکی از چالش‌های موجود در زمینه توسعه کتابخانه‌های دیجیتال موضوع حق مؤلف است. حق مؤلف در معنای عام حمایت از پدیدآورنده (مؤلف) و اثر او؛ از طریق ممانعت از تهیه نسخه غیرقانونی و غیرمجاز از آثار اوست (سلطانی‌فر، مصطفوی، ۱۳۹۰). با افزایش استفاده از اینترنت، امکان نقض حق مؤلف در فضای مجازی توسط میلیون‌ها کاربر در سراسر جهان فراهم شده است (کاوایانی و الماسی، ۱۳۹۹). کتابخانه‌های دیجیتالی به عنوان نمود تغییرات در رسانه‌های اطلاعاتی، تحولی نسبتاً جدید در همه سازمان‌ها و خصوصاً کتابخانه‌های دانشگاه‌ها به حساب می‌آید. ایجاد، نوآوری و ارائه خدمات در کتابخانه دیجیتالی از مهارت‌های جدید متخصصان دانش‌شناسی و کتابداران می‌باشد. از سوی دیگر پروژه‌های کتابخانه‌های دیجیتالی چالش‌های فراوانی را در عرصه‌های مختلف چون نوع منابع (مجموعه‌سازی)، تجهیزات دیجیتال‌سازی، نیروی انسانی، حفاظت و نگهداری منابع و مدیریت به دنبال دارد (محمدی فرد، ۱۳۸۴). با این حال چنانچه پروژه ایجاد کتابخانه دیجیتال همسوی خط‌مشی و اهداف سازمان مادر باشد، منافع زیادی را برای سازمان، کاربران و در نهایت جامعه به دنبال خواهد داشت. کتابخانه‌های دیجیتالی همانند سایر مراکز، از فناوری‌های نوین استفاده می‌کنند که به علت ماهیت این فناوری‌ها دارای محدودیت‌هایی هستند و همواره سعی در مرتفع ساختن این محدودیت‌ها دارند. از جمله محدودیت‌های موجود در این زمینه می‌توان ۱- عدم وضوح قوانین مربوط به حق مؤلف، ۲- عدم هماهنگی میان متخصصان رایانه و کتابداری و اطلاع‌رسانی، ۳- عدم وجود زیرساخت‌ها، ۴- نبود روابط عاطفی میان کاربر و کتابخانه دیجیتال، ۵- هزینه نسبتاً بالای ایجاد و موانع مالی کتابخانه‌های دیجیتال، ۶- لزوم داشتن مهارت جستجو و بازیابی اطلاعات، ۷- حفاظت از منابع اطلاعاتی موجود اشاره نمود. در این خصوص عاملی (۱۳۸۸) بیان داشت که عدم شفافیت قوانین مربوط به حق مؤلف و هزینه‌های بالای ایجاد کتابخانه دیجیتال از مهمترین موانع است. غفاری و علی‌پور (۱۳۸۷) نشان دادند که نبود روابط مناسب بین کاربر و کتابخانه دیجیتال و نداشتن مهارت جستجو و بازیابی اطلاعات باعث عدم تحقق اهداف کتابخانه دیجیتال خواهد شد. سالاری (۱۳۸۹) معتقد است که عدم وجود زیرساخت‌ها و عدم هماهنگی میان متخصصان رایانه و کتابداری از مهم‌ترین محدودیت‌های ایجاد کتابخانه‌های دیجیتالی است.

می^۱ (۲۰۰۷) با بیان مبانی مدیریت حقوق دیجیتالی توضیح می‌دهد که حقوق مالکیت معنوی و هنجارهای اجتماعی در ارتباط با استفاده مجدد از محتوای دیجیتالی، کتابداران را با مشکلاتی مواجه می‌سازد که عمدتاً در قالب مالکیت و بهره‌گیری از منابع دیجیتالی مطرح می‌شود. شیوه‌های حفاظت از حقوق مالکیت معنوی یکی از مباحث مهمی است که در تحلیل وضعیت حقوقی منابع دیجیتالی باید مورد توجه قرار گیرد (بیگاستاد، گینا و کالبو^۲، ۲۰۰۹). شیوه انتشار منابع دیجیتالی متفاوت از اطلاعات چاپی است. هم‌زمان با تولید بیشتر منابع دیجیتالی، برخی چالش‌های جدی و مهم نیز در ارتباط با حفاظت از حقوق مالکیت معنوی آن ظاهر می‌شود (هینز، بوکانان، باینبریج، ویتن و ایان^۳، ۲۰۰۷). استفاده غیرقانونی از این گونه منابع افزایش یافته است، بی‌توجهی به حقوق معنوی صاحبان آثار دیجیتالی، زیان‌های قابل ملاحظه‌ای به مؤلفان وارد می‌سازد (جنا، سوین و ساهو^۴، ۲۰۱۲).

باید اظهار داشت که حمایت از حقوق پدیدآورندگان منابع دیجیتالی، در واقع سبب رشد، توسعه و گسترش فرهنگ دیجیتالی در جامعه می‌شود. چنانچه این قانون در مورد منابع و آثار دیجیتال اعمال نگردد چه بسا که بسیاری از پدیدآورندگان این آثار از انجام این امور

1. May

2. Bygstad, Ghinea & Klæboe

3. Hinze, Buchanan, Bainbridge & Witten

4. Jena, Swain & Sahoo

خودداری می‌کنند و سعی می‌کنند تا آثار خود را به همان شیوه چاپی و سنتی ارائه نمایند و این باعث می‌شود تا جامعه از پیشرفت‌های روز و گسترش‌های بعدی در این زمینه باز بماند و نفع شخصی جای منافع عام و همگانی را در جامعه خواهد گرفت. بنابراین بی‌توجهی به حقوق معنوی صاحبان آثار دیجیتالی، زیان‌های قابل ملاحظه‌ای به مؤلفان و در نهایت به جامعه وارد می‌سازد. باید اظهار داشت که حمایت از حقوق پدیدآورندگان منابع دیجیتالی، در واقع سبب رشد، توسعه و گسترش فرهنگ دیجیتالی در جامعه می‌شود. در واقع باید تعادلی بین دستیابی عمومی به اطلاعات و انگیزه‌های اقتصادی برای صاحبان و ناشران اطلاعات به وجود آید. استفاده از قانون حق مؤلف در محیط مجازی باعث می‌شود تا هم منافع حاصل از دیجیتالی کردن اطلاعات به قوت خود باقی بماند و هم ناشران و مؤلفان در این میان متضرر نشوند و حقوق مادی و معنوی این افراد محفوظ باقی بماند. با توجه به تصویب قانون حق مؤلف اما باز هم شاهد عدم توجه کافی به این مسأله در بسیاری از جوامع هستیم به خصوص در زمینه آثار دیجیتال این امر بسیار مشاهده می‌شود و کنترل و حفاظت منابع دیجیتالی به مراتب بسیار مشکل‌تر از منابع چاپی است که روند این امر زیان قابل توجهی را به جوامع وارد می‌آورد و آن‌ها را از پیشرفت‌هایی که بعد از این تکنولوژی وارد بازار خواهد شد باز خواهد داشت.

صفایی و افشار قوچانی (۱۳۹۵) دریافتند که به نظر می‌رسد در کتابخانه‌های دیجیتال باید بین دو نوع خصوصی و عمومی تفکیک قائل شد و در کتابخانه‌های خصوصی مؤسس را مکلف به جلب رضایت شخصی صاحب حق دانست، اما در کتابخانه‌های عمومی شایسته است که از این سختگیری دست برداشت و به استناد ماده ۸ قانون حمایت حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان ۱۳۴۸، مؤسسان را از اخذ اجازه صاحب حق معاف دانست. البته این چنین برخوردی در خصوص آن دسته از کتابخانه‌های دیجیتالی که کاربران بدون امکان دانلود منابع صرفاً قادر به مطالعه آن‌ها هستند، قابل دفاع به نظر می‌رسد، اما در کتابخانه‌هایی که کاربر توان ذخیره سازی منابع را دارد، این نظر قابل دفاع نیست. یزدی‌پور، علسپور حافظی و مطلبی (۱۳۹۵)، با پژوهش خود نشان دادند که رفع نیازهای اطلاعاتی کاربران و جلب رضایت آن‌ها، بهره‌گیری از قابلیت‌های خاص فناوری کتابخانه دیجیتالی، دسترس‌پذیری آسان به منابع، و ارتقاء بهره‌وری در سازمان از جمله دلایل مهم در ایجاد کتابخانه‌های دیجیتالی در سازمان‌های دولتی شهر تهران هستند. نتایج پژوهش جعفری فر (۱۳۹۴) نشان داد برای هر پدیدآورنده اثری، دو گونه حق در نظر گرفته می‌شود: (۱) حق مادی؛ (۲) حق معنوی. حق مادی این است که مُرد زحمات پدیدآورنده از آن خود او باشد و شخص دیگری از آن سوءاستفاده نکند. حق معنوی که گاه حق اخلاقی نیز به آن اطلاق می‌شود، با عنوان "مالکیت معنوی" شناخته می‌شود و از مقدس‌ترین انواع مالکیت‌ها است که محدود به زمان و انتقال پذیر نیست. با پیشرفت علم و تکنولوژی و به ویژه اینترنت، تحولاتی در صنعت نشر اطلاعات رخ داده است که این تغییرات باعث ناکارآمدی قوانین مربوط به این عرصه شد. با توجه به اینکه از الزامات اصول اخلاق حرفه‌ای کتابداری، احترام به حق مؤلف و مالکیت معنوی و تلاش در راستای رعایت آن در هر شرایطی، احترام به حقوق مراجعان در مورد محرمانه بودن اطلاعات مربوط به آنها، حفاظت از مجموعه و فراهم کردن امکان دسترسی همه کاربران به اطلاعات مورد نیازشان است. این مقاله به سبب نبود قوانین لازم درباره مالکیت معنوی در فضای دیجیتال، با استفاده از روش سندی (کتابخانه‌ای)، منابع مرتبط را واکاوی و به یافته‌های آن‌ها استناد کرده است تا با ارائه رویکردی اخلاقانه درباره مسئله مالکیت معنوی، به تبیین تعهدات اخلاقی کتابخانه‌های دیجیتالی در سه مبحث کلی تعهدات اخلاقی درخصوص صاحبان آثار، تعهدات اخلاقی درخصوص کاربران و تعهدات اخلاقی درخصوص مجموعه کتابخانه دیجیتالی بپردازد. بهرامی (۱۳۹۰) اشاره می‌کند که مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی در جهت اهداف بلند خود در عرصه ارائه منابع و تسهیل دسترسی پژوهشگران به آثار تحقیقاتی، گامی نو برداشته و همزمان با ایام مبارک عید غدیر، پایگاه کتابخانه دیجیتال نور را رونمایی کرده است. اما ویژگی‌های منحصر به فرد کتابخانه دیجیتال نور نسبت به سایر کتابخانه‌های دیجیتال بر خط به اختصار عبارت‌اند از: الف- پاسخگویی به نیازهای خاص محققان علوم اسلامی محتوای علوم اسلامی ساختارهای اختصاصی خود را دارند که کتابخانه‌های عمومی موجود توان پاسخگویی به این ساختارها را برای عرضه مناسب ندارند. ۱۵۰۰۰ جلد کتاب غنی‌سازی شده جهت ارائه در ده‌ها عنوان نرم‌افزار، گنجینه‌ای سرشار از محتوای تخصصی علوم اسلامی است که طی این بیست سال تهیه شده و حال در قالب این پایگاه و به صورت یکپارچه در اختیار مخاطبان قرار خواهد گرفت. پایگاه کتابخانه دیجیتال در

کنار متن دیجیتالی و قابل جستجوی کتاب، تصویر نسخه کاغذی کتاب را نیز در اختیار کاربران قرار می‌دهد تا نسبت به دقت متون ارائه شده اطمینان حاصل نموده یا از تفاوت‌های این دو نسخه مطلع گردند. در طراحی پایگاه کتابخانه دیجیتالی نور نیز تلاش شده تا این قابلیت همچنان محفوظ باشد تا کاربران بتوانند با سرعت و کیفیت دلخواه خود در بین حجم عظیم متون جستجو نموده، مطالب موردنظر خویش را بیابند. یافته‌های پژوهش توکلی (۱۳۸۹) نشان داد که پروژه‌های کتابخانه‌های دیجیتالی چالش‌های فراوانی را در عرصه‌های مختلف چون نوع منابع (مجموعه سازی)، تجهیزات دیجیتال سازی، نیروی انسانی، حفاظت و نگهداری منابع و مدیریت به دنبال دارد. با این حال چنانچه پروژه ایجاد کتابخانه دیجیتال همسوی خط مشی و اهداف سازمان مادر باشد، منافع زیادی را برای سازمان، کاربران و در نهایت جامعه به دنبال خواهد داشت. این مقاله علاوه بر تعریف و بیان دلایل نیاز به کتابخانه دیجیتال؛ به شناسایی منابع و رهنمودهای گام به گام در جهت برنامه‌ریزی، طراحی، توسعه و مدیریت کتابخانه دیجیتال و ارائه خدمات در این کتابخانه می‌پردازد.

با بررسی‌های صورت گرفته در ادبیات تحقیق مشخص شد که برخی تحقیقات نظیر توکلی (۱۳۸۹) به ارایه مباحثی پیرامون ضرورت و راهبرد توسعه کتابخانه‌های دیجیتالی، صفایی و افشار قوچانی (۱۳۹۵) به بررسی حق مولف در کتابخانه دیجیتال، جعفری فر (۱۳۹۴) به بررسی اخلاق مالکیت معنوی در کتابخانه دیجیتالی، بهرامی (۱۳۹۰) بهرامی (۱۳۹۰) به بررسی نقش کتابخانه دیجیتال در عرصه اطلاع رسانی پرداخته‌اند و به شناسایی منابع و رهنمودهای گام به گام در جهت برنامه‌ریزی، طراحی، توسعه و مدیریت کتابخانه دیجیتال و ارائه خدمات در این کتابخانه و نقش اطلاع‌رسانی این گونه کتابخانه‌ها اشاره داشته‌اند و همانطور که مشخص است موضوع حق مالکیت معنوی در کتابخانه‌های دیجیتالی از نگاه پژوهشگران مغفول مانده است و همچنین تعیین اهمیت راهکارهای توجه به حق مالکیت معنوی در کتابخانه‌های دیجیتالی از دیگر نوآوری‌های تحقیق است که می‌توانند منجر به بهبود وضعیت فعلی حق مالکیت معنوی نویسندگان گردد. در این راستا اهداف تحقیق به شرح زیر است:

- شناسایی و رتبه‌بندی راهکارهایی به منظور بهبود وضعیت حق مالکیت معنوی در کتابخانه‌های دیجیتالی.
- در راستای وصول به این هدف اهداف جزئی زیر نیز حاصل خواهند شد:
- شناسایی راهکارهایی به منظور بهبود وضعیت حق مالکیت معنوی در کتابخانه‌های دیجیتالی
- رتبه‌بندی راهکارهایی به منظور بهبود وضعیت حق مالکیت معنوی در کتابخانه‌های دیجیتالی

روش پژوهش

تحقیق حاضر از نظر هدف جزء تحقیقات کاربردی است و از نظر فرایند انجام کار جزء تحقیقات توصیفی از نوع میدانی است به این دلیل که، چون تحقیق از نوع اکتشافی است از روش میدانی استفاده شده است و هدف ارائه راهکار و رتبه‌بندی آنهاست، از آنجایی که محققین به دنبال ارائه مدل و یا شناسایی شاخص نبوده‌اند از سایر فنون اجتناب ورزیده شده است. جامعه آماری تحقیق خبرگان کتابخانه‌های دیجیتال و حقوق‌دانان آشنا به موضوع بودند که با توجه به محدود بودن آنها و خبره‌محور بودن روش، ۳۰ نفر به صورت هدفمند در دسترس حاضر به همکاری در تحقیق شدند که به عنوان حجم نمونه تعیین گردیدند. جهت گردآوری داده‌ها از پرسشنامه محقق ساخته جهت رتبه‌بندی راهکارهایی استفاده شد. این پرسشنامه شامل راهکارهایی است که طی بررسی‌های انجام شده در تحقیقات قبلی، ادبیات پژوهش و از طریق نظرات خبرگان جهت بهبود وضعیت حق مالکیت معنوی در کتابخانه‌های دیجیتالی به دست آمده که با طیف لیکرت ۵ نقطه‌ای (کاملاً موافقم= ۵، موافقم= ۴، نظری ندارم= ۳، مخالفم= ۲ و کاملاً مخالفم= ۱) امتیازدهی شد. این پرسشنامه که روایی آن توسط خبرگان و پایایی آن با آلفای کرونباخ از طریق ۲۰ نمونه و نرم‌افزار SPSS ۷/۰ به دست آمد و مورد تأیید قرار گرفت و همچنین جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها از آزمون‌های t و فریدمن استفاده شد و نرم‌افزار مورد نظر SPSS نسخه ۲۵ بود و در نهایت جهت انجام پژوهش، مراحل زیر انجام شده است:

۱- **مرحله اول:** در این مرحله با توجه به اینکه در کشور وضعیت حق مالکیت معنوی در کتابخانه‌های دیجیتالی مبهم است و نیازمند تحقیقات میدانی جهت شناسایی راهکارها می‌باشد به تبیین مسئله پژوهشی پرداخته شد که نشان داد چه دغدغه‌هایی در خصوص انجام تحقیق وجود دارند.

۲- **مرحله دوم:** در این مرحله با توجه به اهداف تحقیق با مرور ادبیات پژوهشی به شناسایی راهکارهایی جهت بهبود وضعیت حق مالکیت معنوی در کتابخانه‌های دیجیتالی پرداخته شد و سپس با در اختیار قرار دادن راهکارهای شناسایی شده از ادبیات تحقیق از خبرگان خواسته شد تا راهکارهای دیگری را نیز ارائه دهند که مجموع راهکارهای شناسایی شده ۱۰ مورد است.

۳- **مرحله سوم:** در این مرحله راهکارهای شناسایی شده که در قالب پرسشنامه قرار داده شده بودند بین خبرگان توزیع شد و سپس با استفاده از آزمون t به تحلیل داده‌ها پرداخته شد که آیا راهکارهای ارائه شده می‌تواند باعث توسعه کتابخانه‌های دیجیتال و حق مالکیت گردند.

۴- **مرحله چهارم:** در این مرحله با توجه به اینکه هدف تحقیق رتبه‌بندی راهکارهای شناسایی شده بوده است با توجه به داده‌های گردآوری شده از طریق پرسشنامه از آزمون فریدمن استفاده شد که نشان می‌دهد اولویت و اهمیت هر یک از راهکارهای شناسایی شده چیست.

یافته‌ها

افراد شرکت‌کننده در پژوهش دارای ویژگی‌هایی از جمله: ۵ نفر بین ۵ تا ۱۰ سال، ۱۷ نفر بین ۱۱ تا ۱۵ سال و ۸ نفر بالای ۱۵ سال سابقه کاری داشته‌اند، همچنین ۱۰ نفر دارای مدرک کارشناسی و ۲۰ نفر دارای مدرک کارشناسی ارشد بودند و ۱۵ نفر بین ۳۰ تا ۴۰ سال، ۱۱ نفر بین ۴۱ تا ۵۰ سال و ۴ نفر بالای ۵۰ سال سن داشته‌اند. براساس یافته‌هایی که از پژوهش حاضر، حاصل شده است محققین توانسته‌اند به ارائه راهکارهای توسعه کتابخانه‌های دیجیتال و حق مالکیت پردازند، که یافته‌ها نشان دادند راهکارهای مختلفی در این زمینه وجود دارند که به طور کلی در جدول (۱) ارائه شده‌اند.

جدول ۱. شناسایی راهکارهای توسعه کتابخانه‌های دیجیتال و حق مالکیت

راهکارها	ردیف
زیرساخت‌های نرم‌افزاری و سخت‌افزاری	۱
نیروی انسانی متخصص	۲
حفظ مالکیت معنوی مؤلف	۳
قانون کپی‌رایت	۴
امنیت پایگاه داده	۵
فرهنگ استفاده از کتابخانه‌ها	۶
تعامل بین کاربران و کارکنان کتابخانه‌ها	۷
جذب منابع مالی	۸
حفظ منابع اطلاعاتی	۹
توسعه انتشارات الکترونیکی	۱۰

آمار توصیفی

در این بخش به بررسی یافته‌های توصیفی راهکارها پرداخته شد که نتایج به شرح جدول (۲) نشان داده شده است.

جدول ۲. آمار توصیفی راهکارهای توسعه کتابخانه‌های دیجیتال و حق مالکیت

ردیف	راهکارها	میانگین	انحراف معیار
۱	زیرساخت‌های نرم‌افزاری و سخت‌افزاری	۳/۲۲	۰/۴۳۳
۲	نیروی انسانی متخصص	۲/۸۷	۰/۳۲۶
۳	حفظ مالکیت معنوی مؤلف	۲/۹۰	۰/۱۶۶
۴	قانون کپی‌رایت	۳/۲۶	۰/۲۱۱
۵	امنیت پایگاه داده	۳/۷۷	۰/۳۴۴
۶	فرهنگ استفاده از کتابخانه‌ها	۳/۶۵	۰/۲۸۹
۷	تعامل بین کاربران و کارکنان کتابخانه‌ها	۳/۴۴	۰/۲۲۸
۸	جذب منابع مالی	۲/۷۰	۰/۳۷۸
۹	حفظ منابع اطلاعاتی	۴/۱۱	۰/۲۳۱
۱۰	توسعه انتشارات الکترونیکی	۳/۴۸	۰/۲۷۷

میانگین نمرات بین ۴/۱۱ برای راهکار حفظ منابع اطلاعاتی و ۲/۷۰ برای راهکار جذب منابع مالی بود است و همچنین تمامی نمرات میانگین بیشتر از نقطه برش ۵/۲ است و می‌توان چنین استناد کرد که تمامی راهکارهای شناسایی شده جهت توسعه کتابخانه‌های دیجیتال و حق مالکیت تاثیرگذار هستند.

آزمون T

برای این که مشخص شود آیا راهکارهای ارائه شده می‌توانند باعث توسعه کتابخانه‌های دیجیتال و حق مالکیت گردند از آزمون T استفاده شده است که نتایج به شرح جدول (۳) ارائه شده است.

جدول ۳. آزمون T

ردیف	راهکارها	مقدار T	سطح معناداری
۱	زیرساخت‌های نرم‌افزاری و سخت‌افزاری	۶۷/۷۷	۰/۰۰۰
۲	نیروی انسانی متخصص	۴۳/۵۴	۰/۰۰۰
۳	حفظ مالکیت معنوی مؤلف	۲۷/۶۶	۰/۰۰۰
۴	قانون کپی‌رایت	۷۳/۲۵	۰/۰۰۰
۵	امنیت پایگاه داده	۱۹/۸۷	۰/۰۰۰
۶	فرهنگ استفاده از کتابخانه‌ها	۲۲/۴۵	۰/۰۰۰
۷	تعامل بین کاربران و کارکنان کتابخانه‌ها	۲۷/۶۰	۰/۰۰۰
۸	جذب منابع مالی	۳۴/۶۵	۰/۰۰۰
۹	حفظ منابع اطلاعاتی	۲۲/۷۵	۰/۰۰۰
۱۰	توسعه انتشارات الکترونیکی	۲۱/۳۳	۰/۰۰۰

چون سطح اطمینان آزمون ۰/۹۵ است و سطح خطا نیز ۰/۰۵ می‌باشد و مقدار T نیز بیشتر از ۱/۹۶ است و سطح خطا همچنین کمتر از ۰/۰۵ می‌باشد، بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که راهکارهای فوق باعث توسعه کتابخانه‌های دیجیتال و حق مالکیت خواهند شد.

آزمون فریدمن

در این بخش به رتبه‌بندی راهکارهای توسعه کتابخانه‌های دیجیتال و حق مالکیت پرداخته شده است که با استفاده از آزمون فریدمن صورت گرفت و نتایج آزمون را می‌توان در جدول (۴) نشان داد.

جدول ۴. آزمون فریدمن

ردیف	راهکارها	رتبه	میانگین رتبه
۱	زیرساخت‌های نرم‌افزاری و سخت‌افزاری	۱	۴۴/۳۴
۲	نیروی انسانی متخصص	۲	۳۵/۷۷
۳	حفظ مالکیت معنوی مؤلف	۴	۲۹/۷۶
۴	قانون کپی‌رایت	۳	۳۰/۹۸
۵	امنیت پایگاه داده	۷	۲۱/۴۵
۶	فرهنگ استفاده از کتابخانه‌ها	۸	۱۹/۸۰
۷	تعامل بین کاربران و کارکنان کتابخانه‌ها	۱۰	۱۲/۵۴
۸	جذب منابع مالی	۵	۲۴/۵۴
۹	حفظ منابع اطلاعاتی	۹	۱۵/۲۱
۱۰	توسعه انتشارات الکترونیکی	۶	۲۲/۳۴

زیرساخت‌های نرم‌افزاری و سخت‌افزاری با میانگین رتبه (۴۴/۳۴)، نیروی انسانی متخصص (۳۵/۷۷)، قانون کپی‌رایت (۳۰/۹۸)، حفظ مالکیت معنوی مؤلف (۲۹/۷۶)، جذب منابع مالی (۲۴/۵۴)، توسعه انتشارات الکترونیکی (۲۲/۳۴)، امنیت پایگاه داده (۲۱/۴۵)، فرهنگ استفاده از کتابخانه‌ها (۱۹/۸۰)، حفظ منابع اطلاعاتی (۱۵/۲۱) و تعامل بین کاربران و کارکنان کتابخانه‌ها (۱۲/۵۴) در رتبه‌های اول تا دهم قرار گرفتند، که طبق این یافته‌ها می‌توان بیان داشت که توجه به توسعه زیرساخت‌های نرم‌افزاری و سخت‌افزاری و همچنین نیروی انسانی متخصص باید در اولویت راهکارهای ارائه شده قرار گیرند.

بعد از تجزیه و تحلیل داده‌های گردآوری شده مشخص شد که ۱۰ راهکار جهت رفع موانع حق مالکیت معنوی در کتابخانه‌های دیجیتالی وجود دارند که می‌توان بیان داشت اولین راهکار مورد نظر توجه به زیرساخت‌های نرم‌افزاری و سخت‌افزاری می‌باشد که این راهکار باعث خواهد شد تا بومی سازی فناوری‌های مورد نظر در کتابخانه‌های دیجیتالی تحقق یابد و باعث توجه بیشتر به حق مالکیت معنوی مؤلف از طریق ثبت اطلاعات در پایگاه‌های اطلاعاتی داخلی گردد. دومین راهکار جذب نیروی انسانی متخصص است که این امر باعث خواهد شد تا به دلیل تسلط نیروی انسانی به فرایندهای کاری حق مولفان محفوظ باشند و از طریق آموزش می‌توان به نیروی انسانی متخصص دست یافت. سومین راهکار قانون کپی‌رایت است که این امر باعث می‌گردد تا مؤلف حق تألیف خود از آثار را محفوظ بداند و در صورت دستیابی غیر مجاز سایر افراد به آثار و نشر آنها برخورد‌های قانونی صورت پذیرند. راهکار بعدی حفظ مالکیت معنوی مؤلف است که این امر نیازمند توجه به قوانین مربوطه و اجرای آن است. راهکار پنجم جذب منابع مالی است که این راهکار به عنوان یک راهکار زیرساختی و استراتژیک مطرح است چرا که بدون منابع مالی نمی‌توان به پیاده‌سازی راهکارها امیدوار بود. راهکار ششم توسعه انتشارات الکترونیکی است که این امر باید از طریق توجه به توسعه کتابخانه‌های دیجیتال تحت وب تحقق یابد. هفتمین راهکار امنیت پایگاه داده است که این راهکار نقش مهمی در حفظ آثار و دستاوردهای مؤلفین دارد. راهکار نهم فرهنگ استفاده از کتابخانه‌ها است که به نظر می‌رسد فرهنگ‌سازی در این حوزه می‌تواند نقش مهمی در بهبود حق معنوی نویسنده داشته باشد و بلاخره راهکار دهم حفظ منابع اطلاعاتی که می‌تواند باعث افزایش ضریب اطمینان در حفظ آثار الکترونیکی گردد و در نهایت تعامل بین کاربران و کارکنان کتابخانه‌ها نقش مهمی در محفوظ ماندن حق مؤلف و مالکیت معنوی آن بر آثار داشته باشد.

بحث و نتیجه‌گیری

در این پژوهش به شناسایی و رتبه‌بندی راهکارهای توسعه کتابخانه‌های دیجیتال و حق مالکیت پرداخته شد و ۱۰ راهکار نیز شناسایی شدند که نتایج تحلیل‌ها نشان داد زیرساخت‌های نرم‌افزاری و سخت‌افزاری با میانگین رتبه (۴۴/۳۴)، نیروی انسانی متخصص (۳۵/۷۷)، قانون کپی‌رایت (۳۰/۹۸)، حفظ مالکیت معنوی مؤلف (۲۹/۷۶)، جذب منابع مالی (۲۴/۵۴)، توسعه انتشارات الکترونیکی (۲۲/۳۴)، امنیت پایگاه داده (۲۱/۵۴)، فرهنگ استفاده از کتابخانه‌ها (۱۹/۸۰)، حفظ منابع اطلاعاتی (۱۵/۲۱) و تعامل بین کاربران و کارکنان کتابخانه‌ها (۱۲/۵۴) در رتبه‌های اول تا دهم قرار گرفتند.

در خصوص زیرساخت‌های نرم‌افزاری و سخت‌افزاری می‌توان بیان داشت که با توسعه زیرساخت‌های سخت‌افزاری و نرم‌افزاری امکان استفاده از ابزارهای نوین فناوری اطلاعات را برای ارائه خدمات آموزشی و پژوهشی بهتر به منظور کاهش در هزینه‌های دانشگاه و همچنین هزینه‌های آموزش به خصوص در سیستم‌های آموزش از راه دور در راستای تحقق بخشیدن به اقتصاد مقاومتی سرلوحه کار خود قرار داده است. همچنین، سیاست‌گذاری و تدوین برنامه‌های راهبردی جهت ایجاد زیرساخت فناوری و نوآوری و برنامه‌ریزی اجرایی جهت به کارگیری و توسعه فناوری‌های جدید در قالب پروژه‌های پژوهشی متناسب با نیازهای عملیاتی کشور و کسب جایگاه شایسته علم و فناوری ضروری به نظر می‌رسد. در خصوص نیروی انسانی متخصص می‌توان گفت که صاحب‌نظران حوزه کتابخانه دیجیتال کشور، استفاده از متخصص علم اطلاعات آشنا با کتابخانه‌های دیجیتال را پر اهمیت می‌دانند و به کارگیری این افراد را جهت توسعه موفق کتابخانه‌های دیجیتال ایران ضروری دانسته‌اند. این در حالی است که پیشینه پژوهش نشان داد اصلی‌ترین مانع در راه‌اندازی کتابخانه دیجیتال در کشور فقدان نیروی انسانی متخصص است. بنابراین، به کارگیری کارشناسان فنی می‌تواند در بهبود وضعیت کتابخانه‌های دیجیتال ایران و توسعه موفق آن‌ها مؤثر واقع شود. حتی اگر به جای استخدام دائمی بشود به صورت پاره وقت و ساعتی از این نیروها در کنار نیروهای ثابت بهره برد. همچنین درباره قانون کپی‌رایت می‌توان گفت که حمایت از مالکیت فکری افراد منجر به گسترش علم، فرهنگ و هنر در این فضای بی‌انتهای دیجیتال می‌گردد و در نهایت اشاعه مطالب جدید در اسرع وقت با دسترسی نامحدود زمانی و مکانی باعث گسترش علم می‌گردد. اشتباه رایج استفاده از منابع دیجیتال در فضای اینترنت این است که برداشت مطالب آزاد و با استفاده از امکانات بسیار ساده می‌توان آن را منتشر کرد، که بر خلاف قوانین بین‌المللی می‌باشد. با توجه به سهولت دسترسی به منابع دیجیتال، اهمیت استفاده از قوانین کپی‌رایت منجر به جلوگیری از نشر آثار متعلق به افراد بدون اذن و ارجاع به آن‌ها می‌باشد.

در رابطه با حفظ مالکیت معنوی مؤلف می‌توان بیان داشت که حقوق مالکیت معنوی، زمینه قانونی و اخلاقی برای ارائه دسترسی مدیریت‌شده به منابع تحت حمایت قانون حق مؤلف را فراهم می‌کند، به‌شيوه‌ای که بهره‌برداری از اثر پدیدآورنده و حریم خصوصی کاربر منابع حمایت شود. حق مؤلف یا حقوق مالکیت معنوی حقی است مادی و معنوی که از جانب قانون‌گذار به پدیدآورنده آثار داده می‌شود و حقوق انحصاری را به نویسنده یا پدیدآورنده اثر در ارتباط با استفاده از اثر اعطا می‌کند. ظهور فناوری‌های نوین ارتباطی اگرچه بر میزان و سرعت دسترسی عموم به منابع اطلاعاتی افزوده است اما به موازاتش در نقض گسترده حق مؤلف هم تأثیر داشته است. کتابخانه دیجیتال به عنوان یکی از مظاهر این فناوری‌های نوین، که دسترسی پژوهشگران را به منابع علمی دیجیتال برقرار می‌سازد، زمینه را برای امکان نقض قوانین حق مؤلف به طور زیادی گسترش داده است. در خصوص جذب منابع مالی می‌توان گفت که استفاده از استانداردهای کتابخانه‌ای به روز دنیا برای مبادله اطلاعات بین کتابخانه‌ای و سازماندهی منابع در کتابخانه‌های دیجیتال و عضویت در کنسرسیوم‌های تأمین محتوا در کشور برای کتابخانه‌های دیجیتال ایران از جمله عوامل کلیدی است که ضمن صرفه‌جویی در هزینه‌ها موجب بهبود عملکرد کتابخانه‌های دیجیتال ایران در مباحث مجموعه‌گستری می‌گردند. در خصوص توسعه انتشارات الکترونیکی می‌توان بیان داشت که فرایند نشر الکترونیک از فرایند نشر سنتی پیروی می‌کند، اما از دو جهت با نشر سنتی تفاوت دارد: برای چاپ محصول نهایی از چاپ افست استفاده نمی‌کند، نیازی به توزیع فیزیکی محصول نیست. از آنجایی که محصول، الکترونیکی است می‌توان آن را در اینترنت و از طریق کتابفروشی‌های الکترونیک توزیع کرد. مشتری می‌تواند کتاب را در یک وبگاه در تبلت خود بخواند یا در یک فایل پی‌دی‌اف در رایانه

خود بخواند. گاهی اوقات ممکن است خواننده با چاپگر کتاب را چاپ کند یا از طریق چاپ بنابر تقاضا اقدام به چاپ کند. در خصوص امنیت پایگاه داده می‌توان بیان داشت که منابع دیجیتالی شامل اطلاعاتی است که در پایگاه‌های اطلاعاتی الکترونیکی با حجم بسیار زیاد وجود داشته و در قالب‌های چندرسانه‌ای، منابع شنیداری، ویدئو، عکس، متون نوشتاری و انواع مختلفی از مواد اطلاعاتی قابل دسترس است. حجم عظیم منابع اطلاعاتی با شیوه‌های خاص ذخیره‌سازی در مخازن دیجیتالی نگهداری شده و به سرعت در حال گسترش می‌باشد. توسعه و نفوذ بسیار زیاد این منابع در عرصه پژوهش‌های علمی، به ایجاد کتابخانه‌های دیجیتالی منجر شده است. دیجیتالی شدن منابع اطلاعاتی صرف نظر از تمامی فوایدی که هم برای کاربران اطلاعات و هم برای کتابداران به همراه دارد، باعث به وجود آمدن سوءاستفاده از اطلاعات نیز شده است که قابل چشم‌پوشی نخواهد بود.

در خصوص فرهنگ استفاده از کتابخانه‌ها می‌توان بیان داشت که در دوره‌ای که استفاده از فضای مجازی در بین اقشار جامعه با روندی رو به رشد در جریان است و بعضاً در زمینه‌های ضدفرهنگی نیز فعالیت‌هایی انجام می‌شود، گسترش فرهنگ استفاده از کتابخانه‌ها و فرهنگسراها می‌تواند علاوه بر ارتقای فرهنگ عمومی یکی از بهترین گزینه‌ها برای پُر کردن ایام فراغت جامعه باشد. در خصوص حفظ منابع اطلاعاتی می‌توان بیان داشت که استفاده از قانون حق مؤلف در محیط مجازی باعث می‌شود تا هم منافع حاصل از دیجیتالی کردن اطلاعات به قوت خود باقی بماند و هم ناشران و مؤلفان در این میان متضرر نشوند و حقوق مادی و معنوی این افراد محفوظ باقی بماند. با توجه به تصویب قانون حق مؤلف اما باز هم شاهد عدم توجه کافی به این مسأله در بسیاری از جوامع هستیم به خصوص در زمینه آثار دیجیتال این امر بسیار مشاهده می‌شود و کنترل و حفاظت منابع دیجیتالی به مراتب بسیار مشکل‌تر از منابع چاپی است که روند این امر زیان قابل توجهی را به جوامع وارد می‌آورد و آن‌ها را از پیشرفت‌هایی که بعد از این تکنولوژی وارد بازار خواهد شد باز خواهد داشت. در خصوص تعامل بین کاربران و کارکنان کتابخانه‌ها می‌توان بیان داشت که پاسخ به پرسش‌های کاربران در کتابخانه‌های دیجیتال، مستلزم دسترسی به منابع اطلاعاتی موجود در سامانه‌های مختلف است. دسترسی یکپارچه به این منابع و مخازن پراکنده، سبب تسهیل و تسریع پاسخگویی به نیازهای اطلاعاتی کاربران می‌گردد. امروزه ایجاد امکان میان‌کنش‌پذیری میان کتابخانه‌های دیجیتال، چالش بزرگی را ایجاد کرده است. در دنیا، کتابخانه‌های دیجیتالی با مدیریت مستقل ایجاد می‌شوند. این کتابخانه‌ها، سیاست‌های مدیریتی و نیز نظام‌های محاسبه‌ای مختلفی دارند. همچنین، تفاوت‌های بسیاری در ساختارهای داده‌ای، موتورهای جستجو، رابطه‌های کاربری، واژگان کنترل شده، قالب‌های مدارک و... در کتابخانه‌های دیجیتال مختلف وجود دارد. به علت این تفاوت‌ها، تحت کنترل واحد درآوردن کتابخانه‌های دیجیتالی در سطح ملی یا بین‌المللی، تلاشی بیهوده و غیرممکن است. تولیدکنندگان کتابخانه‌های دیجیتال برای توصیف محتوای ذخیره‌شده از طبقه‌بندی‌ها و طرح‌های فراداده‌ای مختلف استفاده می‌کنند. این مسئله کاربران را ملزم می‌سازد تا بازنمونه‌های مختلف دانش را در سامانه‌های گوناگون، جستجو نمایند. چالش مهم در این زمینه، یکپارچه کردن منابع دانش ساختاریافته (مانند فراداده مدارک) و منابع فاقد ساختار (مانند مدارک متن) است. کاربر باید به منابع پراکنده از طریق یک رابط کاربری واحد که طرح‌های فراداده‌ای و ساختارهای سلسله‌مراتبی موضوعی مختلف را یکپارچه می‌کند، دسترسی یابد.

یافته‌های پژوهش با نتایج تحقیقات جانها (۲۰۰۵) در راهکارهای زیرساخت‌های نرم‌افزاری و سخت‌افزاری و جذب منابع مالی، با تحقیقات ویناگر (۲۰۱۱) و حسن‌زاده (۱۳۸۱) در راهکارهای حفظ مالکیت معنوی مؤلف، فرهنگ استفاده از کتابخانه‌ها و امنیت پایگاه داده، با تحقیقات جهانگیری (۱۳۹۲) در راهکارهای نیروی انسانی متخصص و قانون‌کپی‌رایت، با تحقیقات علی‌پور حافظی (۱۳۹۸) در راهکارهای توسعه انتشارات الکترونیکی، حفظ منابع اطلاعاتی و تعامل بین کاربران و کارکنان کتابخانه‌ها همسو است و همخوانی دارد. اغلب تحقیقات پیشین نیز به دنبال ارائه راهکارهایی جهت توسعه کتابخانه‌های دیجیتال و حق مالکیت بودند که به صورت پیشنهاد کاربردی ویناگر (۲۰۱۱) و حسن‌زاده (۱۳۸۱) و یا در قالب تحلیل‌ها به راهکارهای اشاره در این تحقیق نیز دست یافته‌اند جهانگیری (۱۳۹۲) و علی‌پور حافظی (۱۳۹۸) و این مقایسه نشان می‌دهد که نتایج به دست آمده دارای اعتبار بالایی است و همچنین با توجه به یکسان بودن مفهوم کتابخانه‌های دیجیتال و حق مالکیت در سایر کشورها و ایران تحقیقات خارجی نیز برخی راهکارها مشابه با تحقیق حاضر را ارائه داده‌اند. با

توجه به یافته‌ها می‌توان بیان داشت که ترویج علم موجب توسعه علم و دست یافتن قشرهای مختلف جامعه به اطلاعات و دانش می‌شود که نتیجه آن رفاه و زندگی بهتر برای افراد جامعه خواهد بود و توسعه ارتباطات علمی را بیشتر خواهد کرد. کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی که مخزن اطلاعات محسوب می‌شوند تأثیر قابل توجهی در ترویج علم دارند. امروزه وجود فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی در کتابخانه‌ها، به گستردگی اشتراک و تبادل اطلاعات علمی میان افراد جامعه کمک می‌کنند. در این میان کتابخانه‌های دیجیتالی به دلیل سهولت و گستردگی دسترس‌پذیری اطلاعات مناسبی که از نظر زمانی و مکانی برای افراد مختلف جامعه اطلاعاتی فراهم می‌آورند، نقش ویژه و مهمی در ترویج علم و همکاری‌های علمی افراد جامعه با یکدیگر ایفا می‌کنند. کتابخانه‌های دیجیتالی با امکاناتی که ارائه می‌دهند زمینه مساعدی را برای چرخه علم در جامعه که امروزه مهم‌تر از تولید علم تلقی می‌شود، ایجاد می‌کنند و این امر تأثیر بسزایی در ترویج علم دارد. بنابراین استفاده از سازوکارهای مدیریتی، سازوکارهای توسعه منابع انسانی، سازوکارهای حقوقی و قانونی، سازوکار محتوا و ارائه خدمات می‌تواند نقش مهمی در توسعه این‌گونه کتابخانه‌ها داشته باشد. همچنین بی‌توجهی به حقوق معنوی صاحبان آثار دیجیتالی، زیان‌های قابل ملاحظه‌ای به مؤلفان و در نهایت به جامعه وارد می‌سازد. باید اظهار داشت که حمایت از حقوق پدیدآورندگان منابع دیجیتالی، در واقع سبب رشد، توسعه و گسترش فرهنگ دیجیتالی در جامعه می‌شود، در واقع باید تعادلی بین دستیابی عمومی به اطلاعات و انگیزه‌های اقتصادی برای صاحبان و ناشران اطلاعات به وجود آید. استفاده از قانون حق مؤلف در محیط مجازی باعث می‌شود تا هم منافع حاصل از دیجیتالی کردن اطلاعات به قوت خود باقی بماند و هم ناشران و مؤلفان در این میان متضرر نشوند و حقوق مادی و معنوی این افراد محفوظ باقی بماند. با توجه به تصویب قانون حق مؤلف اما باز هم شاهد عدم توجه کافی به این مساله در بسیاری از جوامع هستیم به خصوص در زمینه آثار دیجیتال این امر بسیار مشاهده می‌شود و کنترل و حفاظت منابع دیجیتالی به مراتب بسیار مشکل‌تر از منابع چاپی است که روند این امر زیان قابل توجهی را به جوامع وارد می‌آورد و آن‌ها را از پیشرفت‌هایی که بعد از این تکنولوژی وارد بازار خواهد شد باز خواهد داشت.

لذا نخستین گام در سیاست‌گذاری‌های توسعه، حفاظت از مالکیت فکری تولیدکنندگان اطلاعات است. توجه به حقوق مؤلف و مالکیت فکری به یک ملت، یک دانشگاه، یک شرکت یا یک مرکز تحقیق و توسعه امکان می‌دهد از وضعیت مالکیت فکری ارزشمند و سرمایه انسانی خود، ارزیابی لازم را داشته باشد. این‌گونه توجه، ابزار رایج مورد استفاده در شرکت‌های خصوصی است که به عنوان ابزاری در سیاست‌گذاری عمومی، استفاده از آن در حال گسترش است. روش‌های مختلفی برای بررسی و ارزیابی مالکیت فکری وجود دارد؛ مثل محاسبه تعداد اختراعات ثبت شده، شناسایی صنایع فناوری فرهنگی که ممکن است منبع مالکیت فکری باشند، و تهیه فهرستی از مؤسسات تحقیقاتی و داده‌هایی درباره مبادلات صدور مجوز و عایدات حق امتیاز. همچنین باید توجه داشت که گرایش‌های موجود در حفاظت مالکیت فکری در افراد یا سازمان‌ها می‌تواند در طول زمان، اثرگذار باشد و آن را پیچیده‌تر کند. این که گرایش‌های موجود در مورد مالکیت فکری با زمینه‌های مورد توجه اقتصادی و آموزشی مطابقت دارد یا خیر، باید بررسی بیشتری صورت پذیرد. حق مؤلف به عنوان ابزاری برای پیشرفت اقتصادی و اجتماعی، چارچوب حقوقی بازارها را برای یکی از حوزه‌های رو به رشد فعالیت اقتصادی، آماده می‌کند. حق مؤلف به عنوان یک ساختار اجتماعی و حقوقی توسعه یافته، مورد توجه بوده و تنها در این اواخر است که ابعاد اقتصادی آن نیز مورد تأکید قرار می‌گیرد. این واقعیت که حق مؤلف در زندگی روزمره ما عملاً در همه حوزه‌ها تولید، توزیع، مصرف نقش دارد، روز به روز آشکارتر می‌گردد. علاقه روزافزون به حق مؤلف در بعد تجاری نیز رو به گسترش است؛ آنجا که صدور مجوز، سرمایه‌گذاری و نقل و انتقال، توجه عده‌ای کثیر را به خود جلب کرده است. علاقه به حق مؤلف تا حدودی نتیجه افزایش نقش مالکیت فکری در جامعه است. اکنون توجهی بس بیشتر به عوامل تولیدی غیرمادی مبدول می‌گردد، و مالکیت فکری و به‌ویژه حق مؤلف در رشد و بهره‌وری صنایع مبتنی بر خلاقیت و اطلاعات، مهم تلقی می‌شود. موضوع حمایت از حق مؤلف، بسط یافته است در چارچوب نظام حمایتی بسط‌یافته حق مؤلف، محصولات جدید، مبتنی بر حقوق تازه کسب شده، شکل گرفته‌اند. مزایای اقتصادی نرم افزارها، چندرسانه‌ای‌ها و محصولات فناورانه گوناگون به حد قابل ملاحظه‌ای رسیده و بازار بسیار بزرگی در ایران را به خود اختصاص داده‌اند. توقع می‌رود که نشر دیجیتالی در آینده

نزدیک سهمی به مراتب بیش‌تر در درآمد اقتصادی داشته باشد. هم‌اکنون تعداد زیادی از ناشران و خالقان آثار، یک مدل تجاری تعریف شده دیجیتالی ندارند. در هنگام قیمت‌گذاری آثار الکترونیکی، استفاده‌هایی که در آینده ممکن است از اثر بشود را باید مطالعه کرد و در یک مدل تجاری گنجانند.

منابع

- بهرامی، م. ح. (۱۳۹۰)، کتابخانه دیجیتال نور گامی نو در عرصه اطلاع‌رسانی، ماهنامه ره‌آورد نور، شماره ۳۰، ص ۵۰-۵۳.
- تاج‌آبادی، ر، عبداللهی، م.، و بیات، آ. (۱۳۹۴). *چالش‌های امنیت و حفاظت منابع و محتوا در کتابخانه‌های دیجیتال*. همایش ملی ایمنی در کتابخانه‌ها، تهران. ۴۴-۷۶.
- جعفری‌فر، ن. (۱۳۹۴). مقدمه ای بر اخلاق مالکیت معنوی در کتابخانه دیجیتالی. *اخلاق*، ۵(۲۰)، ۵۵-۷۷.
- جهانگیری، س. (۱۳۹۲). بررسی دسترس‌پذیری نرم‌افزارهای کتابخانه دیجیتالی بر اساس ایزو ۹۲۴۱. پایان‌نامه کارشناسی ارشد علم اطلاعات و دانش‌شناسی، دانشگاه قم.
- حسن‌زاده، م. (۱۳۸۱). کتابخانه‌های دیجیتال: طرز کار، ساختار و کتابداران و اطلاع‌رسانان آینده. *تحقیقات اطلاع‌رسانی و کتابخانه‌های عمومی*، ۱۲ (۳) و ۴، ۴۲-۴۸.
- سالاری، م. (۱۳۸۹). چالش‌ها و مسائل مدیریتی کتابخانه‌ها در گذر از کتابخانه سنتی به سوی کتابخانه دیجیتالی با نگاهی به ایران. *فصلنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی*، ۱۳ (۲).
- سلطانی‌فر، م.، و مصطفوی، ف. (۱۳۹۰). حق مؤلف در دنیای الکترونیک. *فصلنامه مطالعات رسانه‌ای*. ۶ (۱۵)، ۳۳-۵۴.
- شامردی، س. ن. (۱۳۹۹). چگونگی استقرار نظام مدیریت دانش در سازمان در جهت حذف بوروکراسی‌های اداری، موازی‌کاری و فرایندهای طولانی در انجام فعالیت‌ها (مطالعه موردی: کتابخانه‌های دانشگاهی کشور). *دانش‌شناسی*، ۱۳ (۴۸)، ۴۰-۵۶.
- شهبازی، ف.، نوروزی، ی.، و علی‌پور حافظی، م. (۱۳۹۴). بررسی میزان استفاده نرم‌افزارهای کتابخانه دیجیتالی ایران از ویژگی‌های نظام‌های خبره در بازیابی اطلاعات. *فصلنامه پردازش و مدیریت اطلاعات (علوم و فناوری اطلاعات)*، ۳۰ (۳)، ۸۲۳-۸۵۱.
- صفایی، ح.، افشار قوچانی، ز. (۱۳۹۵). حق مؤلف در کتابخانه دیجیتال. *مجله حقوق تطبیقی*، ۱۷ (۱)، ۲۲۵-۲۵۱.
- عاملی، س. س. ر. (۱۳۸۸). متن مجازی. پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- علی‌پور حافظی، مهدی (۱۳۹۴). یکپارچه‌سازی معنایی منابع اطلاعاتی در کتابخانه‌های دیجیتال ایران. *فصلنامه مطالعات ملی کتابداری و سازماندهی اطلاعات*، ۲۶ (۳)، ۹۳-۱۱۳.
- علی‌پور حافظی، م. (۱۳۹۸). کتابخانه‌های دیجیتالی: مبادله اطلاعات. سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
- غفاری، س.، علی‌پور، ر. (۱۳۸۷). کتابخانه‌های دیجیتالی. *شیرازه*، ۱ (۳).
- کاویانی، م.؛ الماسی، ن. (۱۳۹۹). تعیین دادگاه صالح در دعوی نقض حق مؤلف در فضای مجازی. *دوفصلنامه علمی حقوق تطبیقی*، ۷ (۱)، ۵۰-۲۷.
- مطلبی، د. (۱۳۸۶). حق مؤلف در محیط دیجیتال. *فصلنامه مطالعات ملی کتابداری و سازماندهی اطلاعات*، ۱۸ (۲)، ۱۶۴-۱۳۷.
- موسوی، ر. (۱۳۸۳). حق تألیف در حقوق اسلامی. *فصلنامه مطالعات اسلامی*، ۶۴ (۶)، ۱۲۳-۱۶۶.
- نوروزی، ی.، جعفری‌فر، ن. (۱۳۹۹). استانداردهای فراداده‌ای سازماندهی منابع اطلاعاتی در کتابخانه دیجیتالی: مروری نظامند. *فصلنامه مطالعات دانش‌شناسی*، ۶ (۲۴)، ۱۱۱-۱۳۷.

References

- Ameli, S. s. (2009). *Virtual text*. Research Institute for Cultural and Social Studies. [In Persian]
- Alipour Hafezi, M. (2015). Semantic Integration of Information Resources in Iranian Digital Libraries. *Journal of National Studies on Librarianship and Information Organization*, 26(3), 93-113 . [In Persian]
- Alipour Hafezi, M. (2019). *Digital Libraries: Information Exchange*. Organization for the Study and Compilation of University Humanities Books (SAMT). [In Persian]
- Bahrami, M. H. (2011). Noor Digital Library A New Step in the Field of Information, *Rahavard Noor Monthly*, (30) 30, 50-53. [In Persian]

- Borgman, C. L. (1999). What are digital libraries? Competing visions. *Information processing & management*, 35(3), 227-243.
- Bygstad, B., Ghinea, G., & Klæboe, G. T. (2009). Organisational challenges of the Semantic Web in digital libraries: A Norwegian case study. *Online Information Review*, 33(5), 973-985
- Cleveland, G. (1998). *Digital libraries: definitions, issues and challenges*. International Federation of Library Associations and Institutions.
- David, P. A. (2004). Understanding the emergence of 'open science' institutions: functionalist economics in historical context. *Industrial and corporate change*, 13(4), 571-589.
- Frâncu, V. (2021). Digital Libraries. In *Innovative Instruments for Community Development in Communication and Education*. 173-184. Trivent Publishing.
- Ghafari, S., Alipour, R. (2008). Digital libraries. *Shirazeh*, 1(3). [In Persian]
- Hinze, A., Buchanan, G., Bainbridge, D., & Witten, I. H. (2007). Greenstone: a platform for semantic digital libraries. 2011-09-28 t. http://www.waikato.ac.nz/~ihw/papiws/08-AH-CB-DB-IHW-SeimanticGstone_preprint.pdf.
- Hassanzadeh, M. (2002). Digital libraries: workflow, structure, and future librarians and informants. *Research on Information Science and Public Libraries*, 12 (3 and 4), 42-48. [In Persian]
- Jafari Far, N. (2005). An Introduction to Intellectual Property Ethics in the Digital Library. *Ethics*, 5 (20) .55-77. [In Persian]
- Jahangiri, S. (2003). *Assessing the availability of digital library software based on ISO 9241*. Master Thesis in Information Science and Science, Qom University [In Persian]
- Jena, K. L., Swain, D. K., & Sahoo, K. C. (2012). Annals of Library and Information Studies, 2002-2010: a bibliometric study. *Library Philosophy and Practice*, (4).
- Jianhua, W. (2005). Evaluation of Digital Library at Home and Abroad. *Practice Review and Outlook*, 3-4.
- Kamble, V. T., Raj, H., & Sangeeta, S. (2012). Open source library management and digital library software. *DESIDOC Journal of Library & Information Technology*, 32(5).
- Kavyani, M., Almasi, N. A. (2020). Determination of Competent Court in Copyright Infringement Cases in Cyberspace. *Journal of Comparative Law*, 7(1), 27-50. [In Persian]
- Matlabi, D. (2005). Copyright in digital environment. *Journal of National Studies on Librarianship and Information Organization*, (64), 123-166. [In Persian]
- Machado J. (2015). *Open data and open science*. In: *Albagli S, Maciel ML, Abdo AH, editors. IBICT, UNIRIO*. Open Science, open issues. 292 p.
- May, C. (2007). *Digital rights management: The problem of expanding ownership rights*. Elsevier.
- Mousavi, R. (2004). Copyright in Islamic Law. *Journal of Islamic Studies*, (64). 123-166. [In Persian]
- Norouzi, Y., Jafari Far, N. (2020). Metadata Standards for Organizing in the Digital Library: A systematic review. *Knowledge Retrieval and Semantic Systems*, 7(24), 111-137 . [In Persian]
- Salari, M. (2010). Challenges and management issues of libraries in the transition from a traditional library to a digital library with a view to Iran. *Library and Information Sciences*, 13(2). [In Persian]
- Soltanifar, M., Mostafavi, F. (2011). Copyright in the electronic world. *Journal of Media Studies*, 6(15), 33 - 54. [In Persian]
- Shamoradi, N. (2020). How to establish a knowledge management system in the organization to eliminate administrative bureaucracies, parallelism and lengthy processes in carrying out activities (Case study: University libraries of the country). *Journal of Knowledge Studies*, 13(48), 40-56 [In Persian]
- Shahbazi F, Norouzi Y, Alipour-Hafezi M. (2015). Evaluation of using expert system features in information retrieval in Iranian digital library software. *Iranian Journal of Information Processing and Management*, 30 (3), 823-851. [In Persian]
- Safaii, H., Afshar Quchani, Z. (2016). Copyright in the digital library. *Comparative Law Review*, 7(1), 225-251. [In Persian]
- Swan, A. (2012). *Policy guidelines for the development and promotion of open access*. UNESCO.
- Tajabadi, R., Abdollahi, M., Bayat, A. (2005). *Challenges of security and protection of resources and content in digital libraries*. National Conference on Library Safety, Tehran. 44-76. [In Persian]
- Vancauwenbergh, S. (2021). *FAIR and Open Research Metadata as Leverage for Digital Libraries: The Flemish Case*. In *Digital Libraries*. IntechOpen.